

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 29 квітня 2022 року)

Суми
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Зякун А. І., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Льницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Камьонка М., д-р габ. (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Польща);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Нестеренко В. А., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 9 від 16.06.2022 р.)

Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2022. – 433 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 1022 від 20 грудня 2021 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2022

ЛОБКО Наталія Вікторівна
кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет

Інформаційний потенціал матеріалів описів Лівобережної України

На території Російської імперії з 1718 по 1856 рр. було проведено 10 загальноросійських переписів податного населення – ревізій. Із них тільки шість останніх ревізій охопили майже все населення України. В результаті проведення перших чотирьох ревізій тільки частина населення Київської губернії, Лівобережної та Слобідської України були переписані.

Так, 10 травня 1722 року вийшов сенатський указ «О переписи на Великоросійских землях малороссиян, также и в Слободских полках помещичьих деревень и о неросписании с их деревень на полки» [1, с. 675-676]. В 1727 році ревізія «малоросіян» закінчилася. Але уряд не був задоволений результатами цього перепису, підозрюючи значне «утаювання» населення.

Тому в 1731 році був проведений новий перепис селянського населення на території Малоросії, але і його результати не сподобалися імператриці Анні Іоанівна. 20 червня 1732 року вона видає указ «О переписи малороссиян и Слободских полков в Белгородской губернии» [2, с. 858-859].

Відповідальним за загальні наслідки перепису був призначений майор лейб – гвардії Семенівського полку Хрущов. Під час цього перепису записували імена та

прізвища, вік тільки чоловіка - господаря кожного двору та інших родичів чоловіків, що мешкали в цьому дворі, а також їхніх робітників. Інформацію про жінок не фіксували. Нині матеріали перепису майора Хруцова зберігаються в ЦДІАКу [3].

Під час ревізії в 1763–1764 рр., відбувся перепис «черкас», які живуть на «великоросійських та козацьких землях». Відповідальним за його проведення був призначений лейб – гвардії секунд – майор Щербінін. На відміну від попередніх ревізій перепису підлягали і жінки, а також однодворці та посадські люди.

Але царський уряд залишився невдоволеним результатами цієї ревізії. Тому 4 листопада 1763 року Катерина II видає указ про проведення нового перепису населення Гетьманщини. Виконання цього указу поклали на президента створеної після остаточної ліквідації гетьманства у 1764 році Малоросійської колегії графа П.О. Румянцева. Останній після особистого знайомства весною – літом 1765 року з становищем на Лівобережній Україні склав план, форми і інструкції нової ревізії, яка була розпочата у вересні цього ж року. У зв'язку з початком російсько-турецької війни 10 лютого було прийнято рішення припинити перепис, хоча в більшості полків ця робота не була закінчена (Полтавському, Миргородському, Лубенському, Переяславському та ін.) Повністю був переписаний тільки Київський полк. Ця ревізія, на відміну від попередніх була названа Генеральним описом Малоросії чи Румянцевським описом. Метою проведення Генерального опису, як зазначив сам Г.

Максимович, було «все измерить, исчислить, оценить и закрепить» [4, с 193].

Про те, як виконувалася поставлена мета, досить яскраво описує Г. Кониській: «Граф Румянцев року 1767-го звелів учинити всьому народові і його майнові Генеральний опис що, як у своєму роді, так і в способі його проведення, був новиною незвичайною. За комісіонерів до того призначено в кожному повіті штаб-, обер- і унтер-офіцерів з численними писарями та рядовими із Великоросійських консистуючих полків і залог, які, знаючи тільки муштрувати солдатів, чинили за тими правилами і з селянами. В кожному селі виганяли народ з хат його на вулиці, не минаючи нікого і навіть грудних немовлят, шикували їх шеренгами і тримали так на всякій погоді, чекаючи, аж доки перейдуть вулицями головні Комісіонери, які, роблячи їм перекличку, значили кожного на грудях крейдою та вуглем, щоб з іншими не змішався. Худобу обивательську тримали разом з її господарями і також оглядали й переписували, як маєток господарів. Ревіще худоби і плач дітей здалеку сповіщали, що зближаються до них Комісіонери з численними асистентами. Після людей і скотини бралися до поміщиків і власників. Від них вимагали документів і доказів на володіння маєтностями та землями і так-то потрясли всі скарби кожного» [5, с 317].

Перепис проводився згідно загальної інструкції «для сочинения генеральной ревизии в малороссийских полках», яку отримала кожна полкова комісія. До цієї інструкції були приложені 4 детальні форми опису: 1) для

міст і містечок; 2) коронних, урядових та монастирських маєтків; 3) приватних і 4) козацьких господарств.

Згідно інструкції потрібно було переписувати «число гражданских дворов и бездворных хат и в тех обоего пола мужска и женска душ с летами отроду, означивая неизлечимыя болезни и увечья». Перепису не підлягали шляхетство, полкова и сотенна старшина, яка була відома по «служивим» спискам та священники [6, с. 88].

Основною одиницею опису був двір, тому перепис вважається подвірним, хоч на облік були взяті не тільки двори в цілому, а й окремі господарства по хатах. Двори кожного населеного пункту переписувалися в певному порядку, згідно відповідної форми опису.

В результаті текстологічного аналізу зразків усіх чотирьох форм описів та безпосередніх записів, зроблених ревізорами було з'ясовано, що умовно опис кожного двору можна поділити на три частини. Як правило, спочатку вказували кількість і стан житлових та господарських будівель на території двору. Далі йшла інформація про усіх мешканців двору чи окремої хати.

В кінці опису двору наводилися відомості про майновий стан та господарську діяльність самих господарів. Ця інформація теж є досить цікавою, бо вона дає можливість уявити повсякденне життя родини.

Кожен з чотирьох описів містив документальні додатки: оригінали або копії царських грамот, універсалів гетьманів та полковників, купчих записів на землю, ліси, луки, дарчих, духовних записів, скарг посполитих, козаків тощо. Ці документи охоплюють період з 1648 по 1769 рік і при їх вивченні, слід мати на увазі, що серед них є чимало

фальшивих. Адже, старшина, іноді не маючи відповідних документів на право володіння маєтностями, вдавалася до підробки потрібних їй документів.

Таким чином, матеріали Генерального опису Лівобережної України є надзвичайно багатим джерелом, в якому знайшли відбиток різноманітні сторони життя українського народу другої половини XVIII ст.

-
1. Полное собрание законов Российской империи. Т. V. № 4000.
 2. Полное собрание законов Российской империи. Т. VIII. № 6099.
 3. ЦДАК, ф. 1721, оп. 1, спр. 224.
 4. Максимович Г.А. Деятельность Румянцево – Задунайского по управлению Малороссией. Нежин, 1913.
 5. Історія Русів / Пер. І. Драча. Київ, 1991.
 6. Лазаревский А. Малороссийские посполитые крестьяне (1648-1783 гг.) Историко-юридический очерк по архивным источникам. Київ, 1908.